

Pradžia 2008 m. Nr. 8

Gana ilgam ir sąmoningai buvome pamiršę orchidėjų ir kitų tropinių augalų tyrinėtoją Juozapą Varševičių (Josef Ritter von Rawicz Warszewicz, 1812–1866), kuris per dvi keliones į Pietų Ameriką (1844–1850, 1851–1853 m.) perėjo visą žemyną nuo šiaurės Kolumbijos iki Patagonijos ir grįžo atgal į Kolumbiją. Tose kelionėse jis sukorė apie 40 tūkst. km. Svarbiausia, kad senosios Europos botanikos sodus mūsų kraštietis praturtino nuostabiomis augalų kolekcijomis. Jo vardą rasime botanikos veikaluose kaip daugelio ligi tol mokslui nežinomų augalų rūšių atradėjo. Tose klajonėse prarado sveikatą, į Senąją žemyną grįžo apkurtęs, iškamuotas drugio. 1854 m. botanikos mokslo ir tarp sodininkystės žinovų pagarsėjęs Varševičius iš Krokuvos Jogailaičių universiteto gavo pasiūlymą eiti šio botanikos sodo pirmojo inspektoriaus pareigas. Varševičiaus dėka šio sodo augalų rūšių skaičius pasiekė tiems laikams įspūdingą skaičių – 9664 rūšys.

Laikas, kai J. Varševičiaus veiklos nagrinėjimas buvo atidėtas į šalį, praėjo ne tuščiai. Tuo tuojau pat įsitikinsime tęsdami pašnekesį su prof. Romualdu ŠVIEDRIU.

Gana ilgam buvome išsiskyrę su mūsų kraštiečiu Juozapu Varševičiumi. Ar per tą laiką, kai buvome palikę ramybėje šį egzotišką augalų tyrinėtoją, pavyko daugiau apie jį sužinoti? Juk Niujorko Politechnikos universitete rudens sesijos metu nesėdėjote rankas sudėjęs. Žinau, kad domėjotės Varševičiumi. Ar pavyko gauti naujų žinių apie mokslininką, nuo kurio mirties praėjo daugiau kaip 150 metų?

1926 m. Krokovoje buvo minimos J. Varševičiaus 60-osios mirties metinės. Buvo išleistas specialus leidinys, apie 30 puslapių, skirtas mokslininkui atminti. Buvo paskelbta keletas Varševičiaus laiškų, fotografijų. Iš to kai kurie dalykai man pačiam paaiškėjo. Vienoje fotografijoje tarp penkių ar šešių profesorių prie vieno pažymėta: „Juozapo Varševičiaus mokinys.“

Krokuvos Jogailaičių universiteto botanikos sodo ir pastato litografija – taip Juozapo Varševičiaus laikais atrodė administracijos pastatas

Orchidėjų medžiotojas iš Lietuvos (6)

Apie joki Varševičiaus mokinių lyg ir nebuvome girdėję. Savo pašnekesyje vardijome asmenis, kurių mokinys buvo Varševičius. Tai Vilniaus universiteto profesorius Juozapas Jundzilas, vadovavęs ir universiteto Botanikos sodui. Buvęs Petropavlovsko tvirtovės Peterburge kalnys Juozapas Strumila (1774–1847), kuris Vilniuje už Rūdninkų vartų 1811 m. įveisė vaismedžių sodą, sutaurino sodininkystės meną, propagavo vaistinių augalų auginimą, parašė vertingų sodininkystei skirtų veikalų. Jo vardu buvo pavadinta gatvė, dabar vadinama Sodų gatve. Tai ir prof. Stanislovas Bonifacas Jundzilas, iš kurio vadovėlio žinių sėmėsi Varševičius. Tam tikra prasme dideliu autoritetu mūsų kraštiečiui laikytinas Aleksandras fon Humboldtas, iš kurio augalų kolekcijų, atvežtų iš Pietų Amerikos, Varševičius mokėsi. Taip pat ir iš belgo verslininko Van Houtės tikriausiai buvo nemažai išmokęs.

Buvo žmonių, kurie palaikė Varševičių ar bent turėjo jam įtakos. Per jų knygas, kolekcijas, suteiktas rekomendacijas Varševičius galėjo „prasimušti“ į žymius Pietų Amerikos augalijos tyrinėtojus. Dabar teks atsidėti ieškant žinių apie minėtą Varševičiaus mokinį Krokuvos universiteto botanikos sode. Paskutinius 12 savo gyvenimo metų Varševičius praleido būtent Krokovoje. Kitas svarbus faktas yra susijęs su J. Varševičiaus brolio Antano likimu. Pastarasis veikiausiai studijavo mediciną Vilniaus universitete, į kurį buvo įstojęs ir Juozapas. Antanas Varševičius turėjo du vaikus. Nežinau, kas atsitiko Antano žmonai, bet aišku, kad anksti mirus ar žuvus Antanui, jų vaikai liko našlaičiai. Juozapas Varševičius tapo savo brolio vaikų globėju.

Šie du nauji faktai skatina iškelti

kai kuriuos spėjimus. Galimas dalykas, J. Varševičius nutraukė savo antrašį kelionę po Pietų Ameriką ne vien dėl savo pašlijusios sveikatos. Ar nebus taip, kad teko grįžti dėl našlaičiais likusių brolio Antano vaikų?

Kol kas tai tėra Jūsų spėjimas?

Spėjimas, bet jis grindžiamas kitais faktais. Ar ne dėl tos pačios priežasties Krokuvos botanikos sode neišliko jo gausios iš Pietų Amerikos atvežtos augalų kolekcijos? Iki mūsų laikų išliko vos viena orchidėjų rūšis, o juk Varševičius iš už Atlanto buvo atvežęs daugybę. Paaiškėjo, kad visa jo augalų kolekcija iš Krokuvos botanikos sodo aukcione buvo parduota jau mirus J. Varševičiui, o gauti pinigai skirti šelpti jo brolio našlaičiais likusius vaikus – Antaną ir Aną.

Iškart kyla teisinis klausimas: jeigu Varševičiaus atvežta ir Krokuvos

botanikos sodui dovanota kolekcija tapo šio sodo nuosavybė, tai ar galima taip lengvai ją parceliuoti, pardavinėti aukcione?

Visai galimas dalykas, kad po J. Varševičiaus mirties jo bendradarbiai ir kiti jo aplinkos žmonės buvo susirūpinę be globėjo likusiais vaikais ir pasiūlė tokią išeitį. Šis faktas minimas literatūroje.

Tai iš labai humaniškos pusės mums pristato Krokuvos universitetą ir jo botanikos sodą, pirmiausia jo tuometinius vadovus.

Šie faktai mums naujai pristato ir patį J. Varševičių. Pasirodo, jis nebuvo toks vienišius atsiskyrėlis, kuris nuo civilizacijos ir žmonių bėgo į atogrąžų miškus, nes neva ten jautėsi geriau negu Krokovoje ar Berlyne. Šis žmogus turėjo artimųjų, jautė pareigą jais rūpintis, žodžiu, nebuvo toks užsispyręs asketas, kokiu galėjo pasirodyti iš mūsų ankstesnių Varševičiui skirtų publikacijų.

Būtų įdomu giliau patyrinėti Varševičių giminės istoriją. Esama teiginių, kad tolimas šios giminės protėvis buvo švedas. Ir ne šiaip koks, bet paties Švedijos karaliaus Gustavo Adolfo adjutantas. Lietuvos ir Lenkijos kariuomenei kovojant su švedais, tas asmuo, esą, pasilikęs Lietuvoje ir iš jo kilusi Varševičių giminė.

Žinoma, tokiais šaltiniuose minėtais faktais reikėtų atsargiai remtis. Būtų gerai nuvykti į Švediją ir patyrinėti, ką apie tai galima sužinoti iš švedų archyvų. Tas faktas buvo paminėtas gana keistame straipsnyje be jokių nuorodų, o jį parašė Krokuvos mokslų akademijos bibliotekos darbuotoja Karolina Grodziska. Ji labai gražiai mane priėmė ir perdavė J. Varševičiaus mokslinio straipsnio kopiją. Tai kol kas vienintelis žinomas Varševičiaus mokslinis straipsnis *Handelspflanzen, welche für Ostindische Colonisten Wichtig und Von grossem Werte Sein können*. Jis parašytas vokiškai.

Šiame 1865 m. rašytame straipsnyje iš savo patirties Varševičius rekomenduoja, kokius augalus galima perkelti iš Pietų Amerikos į Indoneziją. J. Varševičiaus pastangos nukreiptos į tai, kaip sukultūrinti laukinius Pietų Amerikos atogrąžų augalus ir padaryti vertingus ir pelningus auginti. Įdomu, kad straipsnis buvo parašytas Botanikos ir sodininkystės asociacijos tarptautinio kongreso biuletenyje, išspausdintame Amsterdame.

Ne mažiau įdomu, kad mūsų kraštietis pasirašo „Hern J. von Warszewicz“.

Lietuvoje jis buvo Juozapas Varševičius. Patekęs į Vokietiją pasijuto įvairių „von“ apsuptyje, o juk jis pats juk taip pat buvo bajoras. Tad užsienyje jo pavardė pasikeičia dar ir į Josef Ritter von Rawicz Warszewicz.

Kaip prieš pavardę atsirado tas „Ritter“?

Tai reiškia bajoro, riterių luomo asmenį.

Prieš Humbolto pavardę juk nerašoma „Ritter“, pakako prieš pavardę „von“.

Humboltui pakako, o Varševičius prieš pavardę prisegė ir „Ritter“, ir „von“. Tegul niekas neabejoja jo aukšta kilme. Tarp po 1830–1831 m. sukilimo užsienyje atsidūrusių pabėgėlių iš Lietuvos atsirado gan daug „tituluotų“ ar kitaip išskirtinių asmenų. Dar kitoje vietoje, Anglijoje, nurodo savo pavardę kaip Sir J. Warszewicz, Naturaliste.

Panagrinėkime vienintelį žinomą Varševičiaus straipsnį. Ką apie jį galite pasakyti?

Juozapas Varševičius daug nusipelnė plečiant cikainių kolekciją; stendas Jogailaičių universiteto botanikos sode

Išlikęs Juozapo Varševičiaus vardu pavadintas augalas marantas Jogailaičių universiteto botanikos sode

Alucijos Oriemaitės nuotraukos

Vincenzo Polio eilėraštis, iškaltas ant šio paminklo

Memorialinis paminklas Juozapui Varševičiui Jogailaičių universiteto botanikos sode

Tai trumpas 6 puslapių straipsnis, kuriame Varševičius rekomenduoja introdukuoti 5 ar 6 augalus. Tarp kitų – chininmedis (*Cinchona*), gydantis nuo maliarijos. Šį augalą labai sunku perkelti į kitas sąlygas, bet britams ir olandams pavyko jį perkelti į savo Tolimųjų Rytų plantacijas. Kitas augalas – *Smilax officinalis*. Matyt, prireiks botanikų pagalbos, norint apie tuos augalus pasakyti ką nors išsamiau. Dar vienas augalas – *Smilax regelii* (*Sarsaparilla*). Kitas iš minėtų augalų – vanilė (*Vanilla aromatica*).

Man regis, iš tų augalų svarbiausias – chininmedis, gydantis nuo maliarijos. Straipsnyje minimas botanikas dr. Johanas Fridrichas Kločas (Johann Friedrich Klotzsch), kuris Varševičiaus iš Pietų Amerikos parsiusdintus augalus klasifikavo ir kai kuriuos yra pavadinęs Varševičiaus vardu. Varševičius gerai nusimanė apie chininmedį. Vieno laiško, rašyto 1852 m. gruodžio 28 d., fragmente jis rašo, kad surado vienuolika chininmedžio veislių. Jis rašo: „Viena veislė atrodo labai vertinga medicininio požiūriu, nes jos ekstraktas per trumpą laiką išsilygdytiau nuo drugio ir skrandžio spazmų, kurie mane labai kamavo. Pririnkau jos žiedų, vaisių ir žievės.“ Laiškas rašytas iš Guancabambos.

Jeigu rastas vienas Varševičiaus

mokslinis straipsnis – jis buvo perspausdintas Krokuvėje minint Varševičiaus mirties 60-ąsias metines, – tai kas paneigs, kad galima rasti ir daugiau.

Varševičiui skirtame leidinyje teigiama, kad publicistinė jo veikla minimali. Be kelių sudarytų katalogų jis daugiau nieko nepaliko. Reikėtų ieškoti po 1855 m., kai Varševičius tapo sėsliu Krokuvos botanikos sodo darbuotoju. Iš Krokuvos universiteto bibliotekos parsivežiau Krokuvos botanikos sodo pastato, žvelgiant maždaug iš tos vietos, kur J. Varševičiui buvo pastatytas paminklinis biustas, litografijos kopiją. Įdomu tai, kad šiame pastate anksčiau yra buvusi senoji Krokuvos universiteto astronomijos observatorija. Graviūroje matyti bokštelių liekanos.

Dėl kokių priežasčių astronomijos observatorija buvo iškelta?

Sunku pasakyti. Tuo klausimu nedaug nežinau. Krokuvai besiplečiant, observatorija atsidūrė beveik Krokuvos centre. Naktį mieste buvo per daug šviesos, tad observatoriją teko iškelti kitur. Aplink buvusį astronomijos observatorijos pastatą buvo suformuotas botanikos sodas.

J. Varševičiaus pavardė 1864 m. atsiranda ant Krokuvos botanikos sodo katalogo viršelio. Autoriais įvardyti du asmenys: medicinos dr. Ignacijus Rapolas Čer-

viakovskis (Ignacio Raffaele Czerwiakowski) ir Juozapas Varševičiaus. Pirmasis buvo Krokuvos botanikos sodo direktorius, o J. Varševičius – jo pavaldinys.

Ar tik ne pirmoje mūsų pašnekesio dalyje minėjome I. R. Červikovskį, užsiminėme ir apie būtinumą ištaisyti lenkų spaudoje pasirodžiusią klaidą, esą, J. Varševičius įsitraukė į 1831 m. sukilimą prieš caro valdžią kartu su dviem savo draugais – I. R. Červikovskiu ir poetu Vincentu Poliu. Sutarėme, kad tuo metu V. Polis iš tikrųjų buvo Vilniuje, dėstė vokiečių kalbą. O I. R. Červikovskio Vilniuje nebuvimo tuo metu jis buvo Varšuvoje, dalyvavo sukilime nuo pat jo pradžios, t. y. nuo 1830 m. lapkričio mėn., kai prasidėjo pirmieji sukilėlių mūšiai Lenkijoje su caro kariuomene. 1831 m. sausį I. R. Červikovskis įsteigė sukilėliams karo ligoninę.

Nieko stebėtino, kadangi jo tėvas – Rapolas Juozapas Červikov-

skis (Rafal Joseph Czerwiakowski, 1743–1816) buvo žymus chirurgas, lenkų spaudoje vadinamas lenkų chirurgijos „tėvu“. O kas rašoma I. R. Červikovskio ir J. Varševičiaus sudarytame Krokuvos botanikos sodo kataloge?

Lotynų kalba gražiai parašyta trumpa šio sodo istorija. Būtina priminti, kodėl tas katalogas buvo sudarytas. Krokuvos universitetas minėjo 500-ąsias įkūrimo metines ir 80 metų jubiliejų, kai buvo įsteigtas botanikos sodas.

Krokuvos ir Vilniaus universitetų botanikos sodai buvo įsteigti maždaug tuo pačiu metu.

Taip ir yra: Krokuvos botanikos sodas įsteigtas 1784 m., o Vilniaus universiteto – 1781 metais. Červikovskio ir Varševičiaus išleistame kataloge su 560 hibridų paminėta 9470 augalų rūšių (be hibridų 8911).

I. R. Červikovskio kaip botanikos sodo direktoriaus pavardė kataloge paminėta pirmą, o J. Varševičiaus – antra. Vis dėlto didžiausias katalogo sudarymo darbas tikriausiai teko Varševičiui.

Dar pasakysiu, kad prieš keletą metų Krokuvėje vyko mokslo istorikų suvažiavimas. Jame ir man teko dalyvauti. Iškilmingai vakariene buvo surengta kaip tik šiame Botanikos sodo pastate, kurį dabar aptarinėjame. Dieną prieš pokylį man teko pasivaikščioti po šį sodą. Praėjome pagrindiniu taku, bet tarp medžių pastatyto J. Varševičiaus biusto nepastebėjome. Tuo metu to biusto ir neieškojau, nes Varševičiumi dar nesidomėjau, apie jo veiklą sužinojau vėliau. Tada mūsų žvilgsniai taip ir neužkliuvo ties iš Vilniaus kilusio botaniko skulptūra.

Pamokanti istorija.

Kai antrą kartą praėjusią vasarą jau tikslingai į Krokuvos botanikos sodą atvykome domėtis J. Varševičiaus veiklos pėdsakais, buvome nevesti į šiltnamį, kuriame prieš daugiau kaip pusantro šimto metų darbavosi mūsų kraštiečiai. Mus šefavo botanikas dr. Piotras Kiohleris (Piotr Köhler), labai simpatingas jaunas mokslo istorikas.

Atkreipkime dėmesį ir į 1864 m. Krokuvos botanikos sodo planą, kai jame dirbo J. Varševičius. Šiuo me-

tu šis sodas gerokai išsiplėtęs.

Priminkime, kad ir Varševičiaus nuopelnai ypač vertinami dėl to, kad jam 12 metų Krokuvos botanikos sode dirbant, iš provincialaus botanikos sodo – taip vertina patys lenkų publikacijų autoriai – šis sodas virto tikrai pažiba tarp Rytų ir Vidurio Europos botanikos sodų. Būtent Varševičius augalų skaičių sode išplėtė beveik iki 10 tūkst. rūšių. Krokuvos botanikas tapo plačiai žinomas tarptautiniu mastu, jį ėmė lankyti žymiausi Europos botanikos sodų sodininkai ir botanikai. Visa tai J. Varševičiaus dėka. Vadinasi, turėjo įgijęs pakankamai solidžių botaniko kvalifikaciją?

Neabejotinai. Berlyno botanikos sodo, kuriame dirbo prieš tai J. Varševičius, bibliotekoje galima buvo įgyti labai gilių, fundamentinių žinių. Svarbiausia, kad Varševičius tomis galimybėmis pasinaudojo. Varševičius skaitė Humboldto kecionės ir augalų aprašymus ir buvo labai gerai pasirengęs ekspedicijai į Ameriką. Man tas žmogus primena kempinę, kuri sugeba į save sugerti visas jam reikalingas žinias. Tuos ketverius metus, kuriuos Berlyno botanikos sode dirbo J. Varševičius, vėjais laiko jis tikrai nešvaistė. Man net kyla mintis, kad laikas keisti požiūrį į savamokslis.

Štai kodėl siūlau prisiminti du savamokslis mokslininkus, kurių vienas labai artimai susijęs su Lietuva – tai Teodoras Grothusas (Theodor Grotthuss), o antrasis – garsusis Maiklas Faradėjus (Michael Faraday). Bent trumpai panagrinėkime jų kelių į mokslą, o tada palyginsime su J. Varševičiaus eituojų keliu. Neabejoju, kad tas palyginimas mūsų akyse labai aukštai pakels J. Varševičiaus mokslinį ir asmenybės autoritetą.

Smarkiai rizikuojame ne tik nutolti nuo pasirinktos temos, bet ir pasijusti kaip tas vėjo ir bangų blaškomas laivas juroje.

Viso dėlto siūlau surizikuoti.

Tada drįską atidėkime kitam laikraščiui numeriu.

Bus daugiau

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Krokuvos Jogailaičių universiteto botanikos sodo katalogas, kurio vienas autorių buvo Juozapas Varševičius

Vienintelio iki šiol žinomo Juozapo Varševičiaus mokslinio straipsnio pirmasis puslapis

Vienintelė Jogailaičių universiteto botanikos sode išlikusi Juozapo Varševičiaus atrasta orchidėja „Cyrtopodium andersonii“